

JUBILEJI

Dr. Dušan Biber – osemdesetletnik

Petindvajsetega maja letos je praznoval osemdesetletnico dr. Dušan Biber, upokojeni znanstveni svetnik Inštituta za novejšo zgodovino, zgodovinar z iskrivo, često tudi polemično besedo.

Dušan Biber spada med tiste slovenske zgodovinarje, ki jim znanstvena pot ni bila položena v zibko v premočrtni liniji od izbire študija do upokojitve, pač pa je v zgodovinopisje prišel po več prelomih, tudi pod pritiskom časa, ki nikakor ni bil enostaven. Bibrova generacija 1926 z ljubljanske klasične gimnazije je doživela vse tisto, kar je odraščajočim, ki so smeli in celo morali naenkrat odrasti, prinesla druga svetovna vojna. Biber je po svojem izvoru Ljubljančan, rodil se je in svojo mladost preživel v najožjem centru mesta, na Miklošičevi ulici, čeprav je, kot se sam izrazi, plod sokolske ideje. Oče Josip, Ljubljančan, bančni uradnik, navdušen Sokol, je mamo Vido Perhavec, ki je bila prav tako Sokolica, le da v Trstu, spoznal na sokolskem srečanju.

Petnajstletni Dušan Biber je že v prvem letu okupacije sodeloval v odporišnem gibanju, junija 1942 je izkusil koncentracijsko taborišče Gonars in nato Monigo. To ga je scela opredelilo; po izpustu iz taborišča februarja 1943 je septembra, ko so se za nekaj dni odprli ljubljanski bloki, krenil v partizane. Ker je znal pisati, je kmalu postal propagandist v brigadnih štabih in pripadnik partizanske »sedme sile«. Sam pravi, da se je med svojim partizanstvom najbolje počutil v 2. brigadi VDV na Primorskem. Konec vojne je preko baze Glavnega štaba NOV in POS v Biogradu na moru prišel spet na slovensko ozemlje v Prekmurje, v misiji Generalštaba JA, ki je bila poslana v tedaj od Rdeče armade zasedeno Prekmurje. V rodno Ljubljano se je vrnil sredi maja prek kaotične Štajerske in takoj prešel v mirnodobno službo, če lahko prva poveljna leta sploh tako imenujemo. Kot novinar se je najprej udeleževal pri Ljudski pravici. Med njegovimi članki naj omenim prvi poveljni članek o zaporu v Begunjah, ki je nastal v času, ko so se vrhovi slovenskega agitpropa odločili, da je treba bralce posebej spomniti na vrsto zločinov in nasilja, ki so ga povzročili okupatorji in domobranci (bilo je to istočasno s skrivnim pobjem domobrancev). Že dva meseca pozneje je urednikoval v obnovljenem Kmečkem glasu, glasilu OF namenjenemu kmečkemu prebivalstvu. Njegovi najbolj plodni novinarski leti sta bili tisti, ko je postal v začetku leta 1947 zunanjepolitični urednik Ljudske pravice. Novinarska služba se je končala za Bibra s krahom. Spletka v uredništvu, kjer 22-letni urednik ni bil vsakemu po godu, ga je v skrajno napetih

časih po resoluciji informbiroja pripeljala v roke UDBe. Aretirali so ga 13. septembra 1949 in do februarja 1950 je sedel v zaporu na Poljanskem nasipu. Očitno mu niso mogli dokazati kaj določnega (nek njegov kolega funkcionar je v tedanji maniri zapisal, da sicer ni informbirojavec, njegovo delo pa objektivno koristi informbiroju), saj je bil po pol leta izpuščen. Vendar mu posredovanje za sozaprto kolegico ni prineslo miru; že po desetih dneh je bil spet aretiran in to pot odrejen za 6 mesecev 'družbeno koristnega dela', kot se je reklo jugoslovanski inačici policijske internacije. Trpko včasih pove, da je gradil Litostroj. Psihični zlom ga je pripeljal na Psihiatrično kliniko, kjer se je več mesecev zdravil pod imenom Tone Škorjanc, s katerim so ga prijavili policijski organi. Po izpustitvi ga je družba uvrstila medčasne invalidske upokoјence. Aretacija, zapor, internacija in psihiatrično zdravljenje so pomenili popoln prelom v zasebnem in poklicnem življenju. Službo v Ljudski pravici je samoumevno izgubil dan po prvi aretaciji, obnovili so mu jo marca 1950, a zanj kot novinarja ni bilo zaposlitve in tudi zakon ni vzdržal strahotne preizkušnje. Njegovo ime se je pojavljalo, kot lahko danes vidimo v arhivskem gradivu, še več let na policijskih listah informbirojcev. S svojim prizadevanjem je dosegel pozneje v šestdesetih letih tiho rehabilitacijo, s pomočjo Društva novinarjev LR Slovenije so mu tudi naknadno priznali leta brezposelnosti za svobodno novinarsko delo.

Med zgodovinarje je zašel na nasvet svojega prijateljsko naklonjenega zdravnika dr. Kano-nija, češ da bo tam zanj mirnejši in za njegovo preveč direktno in iskreno izražanje manj nevaren pristan. Vpisal se je na zgodovino na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, kjer je septembra 1957 diplomiral. Zaposlili ga niso. Namenjen naj bi bil za enega od sodelavcev ustanavljajočega se Inštituta za novejšo zgodovino. Med čakanjem so mu 'kadrovniki' namignili, da Institut za društvene nauke v Beogradu razpisuje natečaj za znanstvene štipendiste. Prijavil se je, bil izbran med več kot dvajsetimi kandidati in tako 2. decembra 1958 v jugoslovanski prestolnici začel, pa tudi skoraj 16 let nadaljeval svojo raziskovalno in znanstveno kariero zgodovinarja. Odrejeno mu je bilo področje jugoslovansko-nemških odnosov med obema vojnoma. Svojo promocijo za doktorja znanosti je kljub temu dosegel na ljubljanski univerzi. Doktoriral je leta 1964 s temo o jugoslovanskih Nemcih v tridesetih letih: *Nemška narodnostna manjšina v stari Jugoslaviji s posebnim ozirom na nacistično gibanje*. Biber je v njej pokazal na oblike in vzvode, ki so vodili k nacifikaciji precej raznorodne nemške manjšine v Kraljevini Jugoslaviji, pri čemer je uporabil že iz nemških arhivov zbrane vire. Disertacijo je dve leti pozneje dopolnjeno izdal v knjižni obliki in zanj leta 1967 prejel nagrado sklada Borisa Kidriča.¹ Vsaj v slovenskem prostoru velja za še vedno temeljno delo, na katerem so raziskovalci gradili raziskovanja nadaljnje usode nemške manjšine.

Prvih deset let svojega raziskovalnega dela na inštitutu v Beogradu se je posvečal predvsem omenjeni tematiki, jugoslovansko-nemškemu odnosom v zadnjem desetletju pred svetovno vojno, ob čemer je svoje raziskovanje osredotočal na nemško-jugoslovanske diplomatske odnose, stike in konflikte zlasti v letih, ko je bil predsednik vlade Milan Stojadinović. Poleg že omenjene knjige o nemški manjšini v Jugoslaviji in več razprav o nemški politiki v kontekstu manjšine in politike Kraljevine Jugoslavije² je njegova študija o Simovićevem državnem udaru 27. marca 1941 in ostalem dogajanju zadnje tedne pred napadom na Jugoslavijo eden od najbolj opaznih rezultatov raziskovane tematike. Vzporedno z raziskovalnimi rezultati je tudi strokovno napredoval, od štipendista do asistenta, znanstvenega sodelavca do višjega znanstvenega sodelavca.³ Leta 1969 je ob reorganizaciji zveznih inštitutov prešel v

¹ Nacizem in Nemci v Jugoslaviji : 1933–1941. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1966, 480, [16] str.

² Npr. O padu Stojadinovićeve vlade. V: Istorija XX. Veka. Zbornik radova 8, Beograd 1965.

³ The Yugoslav Coup d'Etat : 27th March 1941. V: John Ericson, David Dilks (ur.): Barbarossa : the Axis and the Allies. Edinburgh 1994.

Inštitut za sodobno zgodovino jugoslovanskih narodov in narodnosti (Institut za savremenu istoriju) v Beogradu, kjer je dosegel naziv znanstvenega svetnika.

Konec šestdesetih let je Biber s svojo značilno elokvenco zaznal nov neizčrpen rudnik – deklasificirane britanske in malo pozneje ameriške vire iz obdobja druge svetovne vojne, ki so se ravno odpirali raziskovalcem, med njimi pa so bili najbolj intrigantni tisti o usodi Jugoslavije tik pred in med drugo svetovno vojno, pa tudi tik po vojni. To je opredelilo vse njegovo nadaljnje raziskovanje, saj je temi posvetil vse svoje sile naslednjih dvajset let zaposlitve in še po upokojitvi. Prvič se je sicer srečal z obdobjem druge svetovne vojne že med zbiranjem gradiva o Jugoslaviji v mikrofilmanem italijanskem in nemškem gradivu, ki ga je hranila ameriška vojska v Alexandrii pri Washingtonu; za več raziskovalnih institucij v Beogradu je namreč izbral za jugoslovansko zgodovino zanimive posnetke.

Fonde v takratnem Public Record Office (danes National Archives) v Londonu, ki so se nanašali na Jugoslavijo, je sistematično pregledoval, pripravljaj pregledne vsebine in kolikor so dopuščala sredstva tudi kopiral gradivo. Še danes velja, da je od jugoslovanskih zgodovinarjev prebil največ časa v londonskih arhivih in tudi najbolj sistematično pregledal na Jugoslavijo nanašajoče se gradivo.⁴ Rezultati raziskovalnega dela, za katerega je bil dobro usposobljen, saj je tekoče obvladal angleščino kot tudi nemščino, francoščino in italijanščino, so najprej dosegli visoko popularnost; pripravil je namreč za objavo cele serije dokumentov. Začel je sicer z problemom marčnega državnega udara leta 1941 v Jugoslaviji, kjer mu je vodilni beograjski časnik *Politika* objavil obsežen feljton. Sploh je Bibra kot zgodovinarja močno obeleževala njegova novinarska žilica in izkušnja; nekoč je celo poudaril, da mu je bila kot zgodovinarju, ki se ukvarja z mednarodnimi odnosi, izkušnja zunanje-političnega urednika dragocena, celo bolj kot zgodovinarska izobrazba. Vsekakor je ostal publiciranju v javnih glasilih zvest vse svoje raziskovalno obdobje. V obliki podlistkov v zagrebškem *Vjesniku* je izdal tri obširne serije dokumentov o zavezniški politiki do Jugoslavije in do odporiškega gibanja, tudi za čas po vojni.⁵ Serijo je časnik, niti sam ne ve na čigavo posredovanje, prekinil potem, ko je prinesla prve dokumente o problemu poveljnih pobojev.

Tematiko odnosov obeh zahodnih zaveznikov do Jugoslavije v času druge svetovne vojne je dr. Biber pozneje, ko je z več raziskovanji v arhivih lahko zaokrožil svoje poznavanje gradiva, obdelal v vrsti razprav. Mnoge so bile pripravljene za nastope na znanstvenih konferencah, okroglih mizah in predavanjih. Udeležil se jih je v Evropi in Ameriki okoli štirideset, povečini z referatom, sicer vsaj z diskusijo. Nekatere od razprav so dostopne tudi v slovenskem zapisu, v naših zgodovinarskih in drugih revijah ali jugoslovanskih revijah. V njih je obravnaval posamezne vidike vojnega delovanja ameriških in britanskih misij v Jugoslaviji, ki je bilo povezano z razpetostjo med jugoslovansko vlado v Londonu in Kairu, Dražo Mihailovićem v njegovih vlogah ministra v vladi in vodje oboroženega (odporniškega/kolaborantskega) gibanja v Jugoslaviji in narodnoosvobodilnim gibanjem Josipa Broza Tita.

Poglavitno njegovo delo s to tematiko je znanstvena izdaja medvojne korespondence med voditeljem odporiškega gibanja v Jugoslaviji ter poznejšim ministrskim predsednikom vlade DFJ Josipom Brozom Titom in britanskim premierom Winstonom Churchillom.⁶ Korespondenca in druga službena dokumentacija, ki zajema teden manj kot dve vojni leti, je še

⁴ Tone Ferenc: Dr. Dušan Biber – šestdesetletnik. V: *PNZ*, 26, 1986, 1–2, str. 204.

⁵ Otvorena tajna arhiva britanske diplomacije, *Vjesnik u srijedu*, 21, 1972, št. 1047, 1049–1068; Kako je tajna diplomatija krojila sudbinu nove Jugoslavije. *Vjesnik u srijedu*, 21–22, 1972–1973, št. 1073–1089; Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenucima. *Vjesnik u srijedu*, 22, 1973, št. 1110–1124.

⁶ Tito – Churchill, strogo tajno : [zbornik britanskih dokumentov 28. maja 1943 – 21. maja 1945]. Ur. Dušan Biber). Zagreb : Globus, 1981, XLVII, 591 str.

vedno bogat vir za proučevalce tako interpersonalnih odnosov in motivov, kot še bolj predvsem postopnega (pre)oblikovanja britanskega pogleda na jugoslovansko situacijo in seveda vsakemu, ki ne gradi na celoti dostopnih virov v britanskem državnem arhivu, vir odlične raziskovalne informacije, pa tudi izhodišče za proučevanje posebnih in novih vprašanj. Knjiga je izšla v veliki nakladi v vzporednih izdajah za srbohrvaški in slovenski trg, dobila je tudi nagrado vstaje slovenskega naroda.

Ko je dr. Biber izdal to svoje pomembno delo, je bil že nekaj let zaposlen v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, kjer se je po lastni želji za menjavo okolja, ustaliti družine in prizadevanju tedanjega ravnatelja inštituta dr. Toneta Ferencca zaposlil oktobra 1974, z delovno nalogo, da raziskuje mednarodni položaj Jugoslavije v drugi svetovni vojni. To svojo nalogo je, ne glede na to, kako so se imenovali projekti, v katerih je bil vključen, opravljal do upokojitve v letu 1992; v pokoj ni šel povsem po svoji volji, čeprav je zbral že več kot dovolj službenih let. Po tedanji ureditvi je moral inštitut več let vsakič ponovno razpisovati njegovo delovno mesto. Prihod dr. Bibra je pomembno okrepil raziskovalni kader inštituta, še pomembneje pa je, da je razširil njegovo raziskovalno področje, ki je bilo zelo usmerjeno na slovensko okolje, v tematiko mednarodnih odnosov. V ljubljanskih delovnih letih je dr. Biber nadaljeval zbiranje gradiva v tujih arhivih; to početje je bilo zaradi restrikcij znanstvenega denarja konec sedemdesetih in vsa krizna osemdeseta leta kaj naporno početje. Tako kot spočetka, si je dr. Biber pri raziskovanju v tujih arhivih pomagal z prijavi za štipendije (v šestdesetih letih je imel UNESCOvo, Fulbrightovo, Fordovo) in celo donacijo katerega od slovenskih podjetij. Posvetil se je predvsem namenu, da bi pregledal gradivo vseh zavezniških misij, ki so kakorkoli prišle med vojno na slovensko in jugoslovansko ozemlje in mu je to v veliki meri uspelo. Res pa se je odpiralo in se še odpira vedno novo gradivo, v zadnjih letih njegovega raziskovanja tudi v ameriških arhivih gradivo ameriškega Urada za strateško službo (OSS). Polotil se je tudi tega gradiva. Pred leti je z odmevnim referatom nastopil na velikem posvetovanju o delovanju te službe.⁷ Njegovo celovito obdelavo vseh misij sicer še čakamo, je pa obdelal v razpravah in člankih vrsto misij in objavil tudi več njihovih poročil in študij.⁸ Med njimi je posebej omeniti objavo zaključnega poročila Petra Wilkinsona o slovenskem partizanstvu.

Ne moremo mimo pomembne vloge dr. Bibra v mednarodnem zgodovinoepisnem prostoru. Že po svoji raziskovalni tematiki, še bolj po pogosti prisotnosti v tujih arhivih in številnih skrbno gojenih stikih z nemškimi, britanskimi in ameriški zgodovinarji je bil tisti, ki je specifično področje slovenskega in jugoslovanskega zgodovinoписа povezal z zahodnimi zgodovinoписji v časih, ko to ni bilo niti nujna zahteva, še manj samoumevno. Njegovo mednarodno udejstvovanje je obrodilo sadove tako v sodelovanju pri organizaciji in tudi vsebinskih nastopih na mednarodnih in bilateralnih konferencah in predavanjih v doktorskih seminarjih univerz Yale in Stanford, v Londonu in Beogradu, po drugi strani pa z imenovanjem za predstavnika Jugoslavije v mednarodne zgodovinarske forume. Dolgo je bil v osemdesetih in devetdesetih letih (od 1984) predsednik jugoslovanskega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne in nato, po 1991, predsednik slovenskega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne, pa tudi v sami organizaciji je bil izvoljen na eno od podpredsedniških mest, bil je tudi član uredniškega odbora revije *Histoire de la deuxième guerre mondiale*. Leta 1985 je bil glavni organizator pomembne bilateralne britansko-jugoslovanske okrogle mize o koncu druge

⁷ Failure of a mission : Robert Mc Dowell in Yugoslavia, 1944. V: *The Secret War : the Office of Strategic Services in World War II*. (ur. George C. Chalou). Washington 1992, str. 194–217.

⁸ Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB. *Borec*, 1990, 43, št. 1–3, str. 77–138; NOB Slovenije v zavezniških dokumentih. *Borec*, 2001, 53, št. 588/590, str. 213–218.

svetovne vojne v Sloveniji, ki je obravnavala večino še danes žgočih vprašanj, od problema zasedbe Julijske krajine do poboja domobrancev.⁹ Najbrž je v veliki meri njegova zasluga, da se je v sedemdesetih letih začelo plodno izmenjevanje mnenj med jugoslovansko in britansko stranjo (v njej so se zelo aktivirali nekateri nekdanji britanski člani misij v Jugoslaviji) o vojnih letih, kar je po mnogih ledenih letih v britansko-jugoslovanskih stikih odprlo nove horizonte.

Kolega Biber je bil z svojo široko razgledanostjo, angažiranostjo, dobrimi informacijami iz tujine in od kolegov po Jugoslaviji v osemdesetih letih tisti, ki se je od slovenskih zgodovinarjev najbolj angažiral v polemikah z novo srbsko (zlo)rabo novejšje zgodovine, ki je spremljala in celo pripravljala Miloševićev pohod. Njegove ocene del Vladimirja Dedijerja, Veselina Đuretića, in še koga so odražale jugoslovanski pogled slovenske strani, čeprav so njegove polemike izražale njegove poglede in ne poglede 'ljublanske zgodovinarske srenje', ki je bila marsikdaj tudi pomanjkljivo informirana o dogajanju. Zavzemal se je za resnost in verodostojnost v pisanju o zgodovini, politiki pa naj politične reči razčistijo med seboj. Z zgodovinske perspektive lahko vidimo, da so vsaj nekatera tovrstna dela sicer razpirala tudi polje do tedaj proučevanega, glede zlorabe zgodovine v politične namene, v populistično mobilizacijo srbskih množic pa je bila njegova slutnja več kot pravilna. Dr. Biber se je sicer potrudil, da je svojo tovrstno kritiko razvil v obliki resne obravnave z upoštevanjem premis vede.¹⁰ Manj, čeprav ne z manj neposrednosti in polemične ostrine, se je angažiral v sporih glede revizije slovenske zgodovine druge svetovne vojne v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, omenimo le pomembno temo, vprašanje škofove spomenice iz septembra 1942.

V pokoju je spoštovani kolega že petnajsto leto, kar je podobno dolgo obdobje kot so bila njegova beograjska in ljubljanska inštitutska leta. Kot večina zgodovinarjev s svojim raziskovalnim delom ni odnehal tudi po upokojitvi, čeprav ni eden tistih, ki meni, da mora v pokoju postoriti vse, kar ni utegnil med zaposlitvijo. Kolikor mu je služilo zdravje, je do pred nekaj leti še vedno veliko potoval v tujino, kjer se je odpiralo novo gradivo; pomagal je tudi Zvezi združenj borcev pri vzdrževanju mednarodnih stikov z britanskimi veterani. Prizadela ga je izguba kolegov in prijateljev njegove generacije, zlasti sira Williama Deakina, s katerim sta bila dobra prijatelja. Slovenijo je zastopal na konferenci o judovskem zlatu v letu 1997,¹¹ v zadnjih letih je nastopil na mednarodni konferenci v Kopru in jubileje kolegov svoje generacije počastil v več njim posvečenih zbornikih.¹²

Kot za generacijo mlajši svojega starejšega kolega ne morem poznati enako kot generacija njegovih sodelavcev; marsikaj mi je poznano iz legend in govoric, marsikaj tudi iz pogovorov z jubilentom. Tako kot starejši ga tudi njegovi mlajši kolegi cenimo zaradi njegove izredne načitanosti, briljantnega spomina, poznavanja zadev iz zgodovine in sedanjosti in povezovanja obojega, pa tudi zaradi tega, ker nam je vedno natresel polno informacij iz ozadij, saj je veljal vedno za dobro obveščenega, pač zaradi svojega zanimanja in razpeljanih

⁹ Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Borec, XXXVIII, 1986, št. 12.

¹⁰ Prim. Naučna kuliserija jednog političkog pamfleta : u povodu knjige V. Đuretića Saveznici i jugoslovenska ratna drama. Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 17, 1985, št. 3, str. 95–119; Historiografija između politike i politikanstva. V: Historija i suvremenost. Zagreb 1984, str. 247–251.

¹¹ Yugoslav monetary gold 1939–51. V: *Nazi gold : the London conference, 2–4 december 1997*. London: The Stationary Office, 1998, str. 411–415; Jugoslovansko monetarno zlato 1939–1951 : dopolnjeno besedilo referata, predloženega mednarodni konferenci o nacističnem zlatu, London, 2.–4. decembra 1997. *Zgodovinski časopis*, 1998, 52, št. 2, str. 195–200.

¹² Velika Slovenija – Združene države Evrope?. V: *Vojna in mir na Primorskem : od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005, str. 147–150, 465–467.

zvez. Marsikomu imponira tudi njegov duhovit, često ironičen ali sarkastičen slog pogovora in diskusije. V tem oziru ga 'okovi' inštitutskega dela niso ovirali, saj je vedno rad nastopil v zgodovinarski, predvsem pa širši javnosti s kakšno notičko, polemiko ali dopolnitvijo. Meni namreč, da daje zgodovinarju nastop v širši javnosti možnost za večji odmev, vendar pa ga izpostavlja večjim pritiskom, ki se jih je treba naučiti prenašati. Spoštovanemu kolegu jubilantu, ki lahko s ponosom reče, da njegovo delo nadaljujejo tudi raziskovalci mlajših generacij, iskreno čestitam in mu želim ob dobrem zdravju izpeljavo čimveč od številnih zamisli!

Damijan Guštin